

Oral History

СТРАНИЦИ ОТ МИНАЛОТО – ПЪРВА ЧАСТ

Фердинанда СТЕФАНОВА СТРИГАЧЕВА

Abstract. "Pages from the past" are recollections written in 1970's by Ferdinanda - Venka Stefanova Strigacheva (1897-1976). A large period of time after 1910 is covered. She was born in the village of Targovishte, Belogradchik region. She graduated from the Secondary School for Girls in Vidin. Then she became a teacher. Later she studied agronomy in Wien and Berlin. Ferdinanda Strigacheva was an active and influential communist. However, when the communists became in power in Bulgaria in the autumn of 1944, she left aside from the policy disappointed from the actions of the Bulgarian Communist Party; nevertheless Strigacheva kept her loyalty to the Party and beliefs into the communism. Strigacheva's son D-r Atanas Strigachev and his son D-r Anton Strigachev prepared the text for publishing, mainly with changing the spelling into the modern one.

Keywords: memoirs, Targovishte, Belogradchik, Vidin, teacher, agronomy student, communism, communists

1910 година, Белоградчик

Град на легендите с природа, която не може да бъде описана дори от най-големия майстор - писател, камо ли от мен.

От тъмноревените скали играта на Природата е изваяла

вкамнели хора и животни, крепости, тайнствени замъци и кораби, плуващи сред море зеленина от борови и дъбови гори. И най-учудващото е, че фантастичните фигури не са нещо неизменно, което да насити и отегчи окото, а изменят образите си през деня. При изгрев слънце изглеждат приветливи и обаятелни, залезът ги прави замислени, а нощта дълбоко тайнствени. Дъждовете ги измиват, развеселяват и подмладяват, а снеговете ги побеляват и състаряват.

Иван Вазов е написал:

*“Белоградчишките скали
глави на вкаменени великани,
безмълвни сфинксове, титани прави,
загледани в небето, замечтани.
о, карти, чуда редки, великани!”*

Антон Страшимиров е добавил –

“...Пред фантастичните видения на белоградчишките скали човешката фантазия е ограбена, абсолютно ограбена от всичките свои капризи...”

Вазов възпя много кътчета на нашата родина, но малко написа за Белоградчишките скали. Както разправят стари белоградчичани, когато с големи трудности той пристигнал в Белоградчик от Мездра с файтон (тогава още не е имало влак за Видин), се получила телеграма да бъде арестуван, поради някаква политическа интрига. Околийският началник не го арестувал, но телеграмата развалила настроението на поета и веднага се върнал обратно без да може да се наслади на гледката на скалите.

По-късно през живота си аз пропътувах цяла България. Минах

през Югославия, Чехия и Германия, живях в Австрия. Видях и прочутите тиролски Алпи, но обаятелната красота на Белоградчишките скали никъде не видях.

Фердинанда Стефанова (1897-1976)

Белоградчик в началото на XX век

И сред тази красива природа е сгушено градчето с около две хиляди жители, малка част от които са турци и цигани. От южната страна се намира старинната крепост Калето, а в подножието му е островърхата джамия с минарето. От северната страна на града са разположени пет-шест дълги казарми, в които се помещаваше 15-ти пехотен Ломски полк. Всяка вечер ходжата изпяваше от минарето своята вечерна молитва, след

това от казармите прозвучаваше тръбата за вечерната проверка на войниците и всекидневният живот на града замираще. Само по главната улица тук-там мъждукаха газени фенери грижливо почиствани от дядо Пешо, който се смяташе за голям специалист по паленето на газените лампи и никога не позволявал дори и на жена си Кева да запали даже домашната лампа, за да не счупи шишето. Той беше образец на трудолюбие и спокойствие. Разправят за него, че когато го извикали да гасят запалилата се гора под “Венеца”, той с философско спокойствие отговорил: “Не мога сега. Треба да пала фенера... Може да събуда Кева... Нека гори сега, утре че го гасиме!”

След 9 часа вечерта спираше всякакво движение по главната улица. Само закъснелите по кръчмите се клатушкаха по кривите улички, псуваха се един друг, или пък някой офицер бързаше да се прибере в квартирата си незабелязано откъде е излязъл.

Главният поминък на населението бе лозарството и занаятчийството. Всичкото произведено вино се изпиваше до новата реколта. Имаше само една главна улица – Чаршията с малки дюкянчета и само два-три големи магазина на братя Петрови, които снабдяваха бакалиите в цялата околия със стоки. Това бе така наричаната тогава “Царска фамилия”. Всички останали дюкянчета бяха на дребни търговци и занаятчии, на чието благоденствие никой не завиждаше. По главната улица бяха разположени и адвокатските кантори, пълни с клиенти, от чиито дребнособственически разправии печелеха само адвокатите и прошеносците.

Освен малките кръчмички и скромни гостилнички, посещавани през деня от дошлите селяни по дела или покупки, имаше и една кръчма, която до зори не оставаше без клиенти. Това бе кръчмата на Иван Найденов - Гемиджията. Тя бе главното свърталище на белоградчишките пияници “политици”. А точно срещу нея се намираше едно дълго

двуетажно турско кафене, отпред засенчено с грамадни акациеви дървета. На чардака на това кафене старите турци си пиеха следобедното кафе и то така силно сърбаха горещото кафе, че се чуваше на улицата.

До кафенето беше хлебарницата на дядо Тодор Перцуганов, който от тъмни зори ставаше, за да извади топли симиди и бюреци като непрекъснато гълчеше всяка жена, донесла за печене хляб или гювеч. Бюреците се купуваха от офицерите и богати търговци, а симидите – от ученици и надошлите по дела селяни.

Театър „Пчела“ и Офицерското събрание

При входа на града се намираха Военният клуб и градското Читалище, което се оживяваше само, когато имаше някаква вечеринка. А във Военния клуб почти всяка вечер свиреше военната музика, но той бе достъпен само за военните и за избрани граждани по специални покани. Обикновените граждани имаха достъп само на вечеринките, които се даваха в казармите. Музиката на 15-ти Ломски полк бе известна с добрия си капелник Георги Димитров. През лятото тя свиреше на открито на

“Мислен камък”, но и тук посетителите бяха нагрufenите офицерски дами и жените на по-заможното съсловие, а беднотията, срамувайки се от скромното си облекло, се качваше по скалите и от там слушаше музиката. Военната музика допринесе много за музикалното възпитание на белоградчичани. Слушала съм занаятчии с уста да свирят правилно различни арии от класически опери.

Офицерите на 15-и пехотен Ломски полк и техните семейства, 1910 г.

Капелмайстор Димитров (© Г. Димитров, внук)

Д-р Александър Стефанов (© д-р С. Стефанов, внук)

В цялата околия имаше само един лекар – д-р Александър Стефанов, който завеждаше болницата и цялата околия в санитарно

отношение. Към лекарска помощ прибягваха обикновено по-възрастните хора, а майките и децата лекуваха невежите кадъни с билки и баене. Смъртността сред децата беше голяма, но хората имаха по много деца. Само в нашата махала от четири къщи се събираха двадесет и осем деца.

В града нямаше нито кино, нито електричество, а за селата това не можеше и да се помисли. Въобще духовната и материална мизерия бяха големи.

След завършване на основното училище в родното ми село Търговище баща ми една сутрин впрегна каруцата, а майка ми изнесе един денк с шарени черги и тръгнахме за града. По пътя непрекъснато повтарях на ума си молитвата “Отче наш” от страх да не би да ме посочат да чета молитва и да се засрамя пред гражданчетата. С нетърпение очаквах да видя новите си другарки и учители. След обичайния водосвет, с който започвахме тогава учебната година, класният ни наставник учителят Иван Киров ни въведе в класната стая и започна да ни подрежда на дългите за по пет-шест ученика чинове, като предните чинове се запазиха за момичетата, а задните – за момчетата. Момчетата бързо се прехвърлиха и заеха задните чинове, но между момичетата настъпи известно смущение. Никое от градските момичета не искаше да седне до селянчето Тодорка, защото тя бе дошла в селската си носия – червена рокличка и цървули. Макар че гражданчетата бяха повече деца на бедни родители, смятаха за унижение да седнат до селянче. По-късно Тодорка след завършване на гимназията замина за Германия, където завърши зъболекарство и там се омъжи. По това време класовите различия още не бяха се изострили, но пък за сметка на това съсловните различия бяха в разгара си. Антагонизмът между селото и града бе голям. Момчетата, разделени на два лагера – селянчета и гражданчета – често се биеха помежду си, но винаги побеждаваха селянчетата като деца, отраснали на волност сред природата, което

повдигаше силно тяхното самочувствие. Ние момичетата от селата респектирахме гражданчетата с успеха си. Към нас много от тях се отнасяха високомерно и подигравателно. А край чиновете на офицерските дъщери не смеехме и да минем, камо ли да приказваме с тях, защото те гледаха на нас особено надменно. Те ходеха елегантно облечени – лятно време с къси чорапи, спуснати коси и с шапки. По-късно шапките се въведоха и като форма за всички ученици, но ние се срамувахме да ги носим, защото по това време шапките се смятаха като привилегия на офицерите и богатите граждани. Офицерските дъщери се отличаваха със своята суетност. Само дъщерята на командира на полка Анка Хранова правеше изключение. Тя не странеше от нас и се отличаваше с голяма любознателност по естествените науки, по които ни предаваше нашият любим учител Ангел Рашков. По-късно разбрах, че Анка завършила в София естествени науки и заминала на специализация в Германия.

Полковник Теофан Хранов

Петър Георгиев Станков, виден белоградчишки гражданин и съпругата му Ана Станкова (© А. Стригачев)

Най-голямото развлечение за младежите тогава бяха Сирните заговезни. През цялата неделя преди заговезни почти във всяка къща се

готвеха най-хубави яденета и баници, а младежите с маски на главите и оригинални облекла посещаваха къщите на познати и непознати и създаваха весело настроение. Навсякъде бяха добре приети и почерпвани, защото не се знаеше какви хора се криеха под маските. Всичкото ядене каквото останеше от заговезни на следващия ден в понеделник се изхвърляше и започваше “Тудорова неделя”, през която се пазеха строги пости. Не се ядеше не само месо, но дори и олио, и то само по веднъж на ден в 4 часа (следобед), когато удряше камбаната. Подражавайки на старите хора и ние ученичките на обяд не си отивахме в къщи да се храним, а оставахме целия ден в училище да гладуваме, и често пъти от глад на някоя ученичка прилошаваше и припадеше.

Свидетелство от прогимназията в Белоградчик

В Белоградчик докато завърших прогимназия живеях при голямата ми сестра Ана (вж. снимката на Ана и Петър Станкови по-горе) в нейната къща в турската махала до джамията. В същата къща живееше и учителят по литература социалиста Атанас Марков, роднина на вуйчо

Петър. По време на турския празник байрама не можехме да спим, защото турците по цяла нощ ходеха от къща на къща да бият тъпана и да бъдат заспалите турци да им кажат, че байрамът е дошъл, за да стават и да почнат да ядат баклавите. На следващия ден на байрама мъжете турци, празнично облечени рано сутринта изпълваха джамията за молитва, а на жените бе забранено да влизат в джамията. След молитвата старците, придружени от някое дете, разнасяха баклави на приятелските български семейства, а те им се отплащаха с козунаци на Великден.

Ученически години

След завършване на прогимназията в Белоградчик продължих образованието си във Видинската гимназия. Тогава още нямаше влакове и пътуването до Видин ставаше с пощенския файтон, който взимаше само четири пътника, и затова баща ми ме закара до там с каруца, натоварена с необходимия багаж. Пристигнахме във Видин чак вечерта. По пътя трябваше при всеки баир да слизаме, защото конят ни беше вече стар. Когато минавахме край Белския кантон, видях в двора да седят мъж и жена – кантонери, и ги отминах без да ги поздравя. Обаче баща ми, който бе избягал напред с каруцата, забелязал това и, когато го настигнах, той ме върна обратно да се извиня и да ги поздравя.

Във Видин останах да живея при роднини – едно трудолюбиво еснафско семейство. Вуйчо ми Недялко денем и нощем шиеше юргани, за да изхрани четири деца все ученици, и вуйна ми Иванка бе дала под наем и двете си стаи на ученички, на които и готвеше. Тя бе близка роднина на известния Найчо Цанов – голям републиканец – и се гордееше с това. Разправяха, че цар Фердинанд никога не бил стъпвал във Видин от омраза към Найчо Цанов, но дядо Найчо бил често посещаван от Алеко Константинов, с когото били близки приятели. Вуйчо ми трудно изкарваше прехраната на шестчленното си семейство,

затова често псуваше и Бога, и Богородицата. Макар да бе син на свещеник, той беше голям атеист. Вуйна ми пък беше много религиозна и, когато той започваше да псува, тя почваше да се кръсти и да моли Бога да му прости. Къщата им беше стара, но с голяма градина, където след като си научехме уроците, сядяхме да плетем чорапи, защото фабрични чорапи тогава нямаше. Всички си живеехме сговорно и винаги в тази къща цареше смях и веселие за разлика от една съседна къща на някакъв румънски чокой – голяма с кубета и вътре с разкошно мебелирани салони – но обитавана само от един внук и двама старци.

Директор на гимназията тогава беше географът Паунов – един голям моралист. По негово нареждане занятията в мъжката и девическата гимназия се завършваха на обяд, но в различно време, за да не се срещат по улиците учениците с ученичките. Веднъж през пролетта ни заведоха да разгледаме Баба Видините кули. Крепостта тогава не беше музей, а превърната във военен склад. Показаха ни всички помещения, в които бе складирано различно оръжие блестящо от чистота. И сега си спомням думите на офицера, който ни развеждаше: “Жалко е, че всичко това оръжие е предназначено за унищожаване на човешки живот”.

Току-що бяхме започнали училище, когато се обяви Балканската война. Въодушевлението беше голямо. Все още имаше хора, които добре помнеха турското робство. Мобилизираните войници нямаха търпение да стоят в казармите. Искаха по-скоро да тръгнат на фронта. Изпращането на Видинския полк за фронта стана нечуван празник. Целият град беше окичен със знамена и улиците се изпълниха с граждани и надошлите селяни, за да изпратят своите близки. Всички носеха дамаджани с вино, пресни питки, варени кокошки и цветя. Военната музика непрекъснато свиреше “Шуми Марица ...” и “Бдинци - лъвове титани...” – толкова силно, че звуците като че ли достигаха чак до Калафат на румънския бряг. По липса на влак войниците тръгнаха пеша, пеейки войнишки

песни толкова силно, че заглушаваха музиката. Но въпреки радостта и въодушевлението, майките не можеха да задържат сълзите си. Тогава учителката Райна Каменова се обърна към войниците с думите: “Войници, бъдете смели и горди и не обръщайте внимание на нашите сълзи”.

Полкът замина и градът опустя. Загаснаха по улиците и газените фенери. Прехраната се затрудни, защото всичко отиваше за фронта. Уроците си учехме на лоени свещи, от прашенето на които книгите и тетрадките ни се измазниха. Не след дълго започнаха от фронта да пристигат радостни новини за превземането на Одрин, Люле-Бургас и Чаталджа. След падането на Одрин във Видин се устройоха големи тържества. По всички улици се извиваха кръшни хора. И докато по-рано мъжката и девическата гимназии се пускаха на обяд в различни часове на деня, сега по случай тези славни победи на българската армия разрешиха смесени хора на учениците. Песните за смелите подвизи на българските войници ехтяха по всички улици:

*“На нож ние взехме и с ура
Караагач и Ченгура ...”*

Или:

*“Ечи, ти горди наш Балкан
ечи, ти горди великан,
кажи на Стефан Караджа,
че ний стигнахме Чаталджа”.*

Тази песен ни харесваше най-много и не слизаше от устата ни. Пеехме я до захлас. Учител по пеене тогава ни беше Коджуманов, а той имаше голяма слабост към македонските песни. Често под негово ръководство изнасяхме забави в полза на “Червения кръст”. Но заедно с

разгрома на турската империя и героичните подвизи на българския войник започнаха да пристигат и скръбни вести за избити фронтоваци. Плач, сълзи и черни забрадки. Война, проклета да си!

В края на юни завърши учебната година и се прибрах в родното си село Търговище, Белоградчишко, което се намира на около 25 километра от сръбската граница. Започна Междусъюзническата братоубийствена война, и нова песен се поде:

*“Съюзници - разбойници,
коварни подли и безсрамни,
обрахте ни, ограбихте
отечествения наш храм”...*

Докато войната срещу турците ни се виждаше напълно естествена и справедлива, дори я смятахме за война свещена, войната срещу сърбите хвърли в отчаяние и разочарование всички, особено пограничното население. За нас тя бе непонятна, защото ние живеехме в близко родство със сръбския народ, имахме еднакви обичаи, език и облекло. Границата тогава бе свободна и свободно се преминаваше. Когато някой от нашите села тръгнаше за София за по-лесно минаваше през Св. Николския проход до Пирот, за да се качи на влака за София. По онова време нямаше влак до Мездра. Линията Мездра - Видин се прокара едва след Първата световна война. Не бяха редки и женитбите между двата народа. Аз недоумявах как е възможно два братски народа да се избиват помежду си!

Нашите войски са били принудени да отстъпят от границата. И една нощ баща ми като видял отстъпващите войници разбрал, че сърбите навлизат в нашата територия. Скоро това се разбра от цялото село и всички се приготвиха да напускат домовете си и да бягат. Баща ми

впрегна каруцата, натовари децата си и няколко големи хляба, а той възседна другата кобила и потеглихме. Майка ми отказа да тръгне с нас. Тя с дядо ми Васил останаха да пазят къщата. Много често съм се възхищавала от спокойните лунни нощи, но тази лунна нощ, когато тръгнахме през 1913 година да бягаме, остана паметна през целия ми живот със своята красота и страховитост. Луната се бе издигнала високо над отсрещния връх Болван и хвърляше бледа светлина на северозападната му част, а източната оставаше в сянка и изглеждаше замислена и мистериозна. И в тази красива лунна нощ ние напуснахме бащиния си дом, мислейки че никога няма да се върнем обратно. Шосето бе задръстено от бежанци. Коли тракаха, говеда мучаха, деца плачеха. След всяко село бежанците се увеличаваха. Когато на другия ден ни настигнаха сръбски войници, те ни се изсмяха, че сме напуснали домовете си, но ние, понеже се бяхме доста отдалечили, продължихме за гр. Фердинанд, сега Монтана, където престояхме две-три седмици. Когато се завърнахме, в нашия край бе вече установена сръбска власт. Къщата ни бе разбита и цялата покъщнина ограбена.

През време на Съюзническата война се извършиха много грабежи както в Сърбия, така и в България, защото и в двете страни все се намираха декласирани елементи, лумпени и разбойници. Обаче народите и от двете страни не можеха да се повлияят от шовинистическите идеи на българската и сръбска буржоазия и запазиха братските си чувства. Спомням си как дойдоха у нас сръбски войници да реквизират сеното и още не натоварили и половината кола един сръбски войник извика на баща ми: “ Хайде, стига толкова, нека остане и за твоите животни!”

Белоградчик е бил отбраняван от опълченци, но поради естествената защита на скалите на сърбите е било много трудно да го атакуват. Сърбите са дали много жертви, и то предимно млади войници и юнкери. Поляните около града са били осеяни с трупове. Тези жертви са

били горчиво оплакани и от българските майки като собствени деца. И ние, когато се научихме, че сърбинът Милорад – наш добър познат е убит, с брат ми Живко плакахме за него.

Тези събития ме накараха да се замисля как би могло да се устрои обществото, че да няма вече войни, да се премахнат всякакви граници и цялото човечество да заживее в мир като едно семейство. Съюзническата война завърши и войниците започнаха да се завръщат от фронта в жалко състояние, оголени, окъсани и пълни с паразити.

След свършването на войната великите държави се заеха да прокарат граница между България и Сърбия. По тяхно нареждане сръбските и румънски войски, които бяха навлезли доста във вътрешността на България без бой се оттеглиха. Усилено се заговори, че Видинският край ще бъде присъединен към Сърбия. Отново ни завладя страх и безпокойство. Всички кметове бяха предупредени, че ще мине англичанинът Берлайн, придружен от известния на времето преселник англичанин Йосиф Кенерлиджи, по-късно женен за белоградчичанка, да обикалят целия окръг и да определят състава и настроението на населението, за да решат към коя държава да останем.

Започна усилена подготовка относно неговото посрещане. Набързо по всички села под ръководството на местните учители се сформираха хорове и по цели дни репетирахме патриотични песни, а старите хора подготвиха с кратки слова да обяснят на англичанина, че нашият народ никога не е бил под сръбско владичество и че ние сме чисти българи. Едновременно с това бе издадена заповед в целия окръг да спре всякакво движение на волски коли и каруци, защото животните не бяха свикнали с автомобилите и да не предизвикат катастрофа. В резултат на тази анкета границата си остана същата и народите от двете страни се предадоха на мирен труд.

Хенри Берлайн в Белоградчик (© Роза Кенерлиджи, дъщеря на Йодоф Кенерлиджи)

През есента започнаха учебните занятия и аз заедно с другарките си от Белоградчик заминах за Видин да продължа образованието си. По това време Видин бе нездравословен град. Заобиколен с блата, той бе гнездо на туберкулоза и малария. Всяка година гимназията се прощаваше с добри и хубави ученички. Всеки ден камбаната биеше за умрели от туберкулоза. Тогава цер против тази коварна болест нямаше и често цели семейства измираха.

През зимата трябваше да посрещнем новия владика дядо Неофит. Ученици, войници и граждани бяха изпълнили цялото пристанище. Изпремръзнахме да го чакаме. Целият път от пристанището, по който той щеше да мине, до митрополията бе застлан с килими. А видинските чорбаджии и хаджии чакаха в шейни, увити в топли шуби. Едва ли има друг град с толкова много хаджии като Видин. Много видинлии бяха

притежатели на големи лозя и земи с високи доходи, а това им даваше възможност да обикалят и чужди държави. Техните разкошни и богати салони бяха мебелирани с европейски мебели.

Неофит Видински (1868-1971)

През 1914 година година живеех при едно еснафско семейство – шивачи. Еснафите по това време се радваха на добро материално състояние. Имаха по много калфи и чираци и ги използваха безплатно като домашна прислуга. Те носеха храната на майсторите в дюкяна, бавеха децата им и придружаваха жените им до банята. Ходенето на баня за хазайката ми беше цяло събитие. След като уведомяваше цялата

махала за деня на това тържествено събитие, свързваше багажа си в две големи бохчи, пълни с хавлии, бакърени тасове, сапун, пълна тенджера с резливи ябълки и круши, извадени от туршия, топли симиди и прочее. И така натоварен в двете ръце чиракът вървеше пред господарката си, а тя гордо и засмяно го следваше, и минавайки през улицата, комшийките с висок глас се провикваха “Приятна баня” и на връщане “Честита баня”. А тя, благодарейки им, самодоволно се усмихваше. По това време във Видин имаше само една турска баня, която се издигаше високо в калето. Влизаше се най-напред в един грамаден хол, в средата му се намираще голямо кръгло огнище, около което бяха наредени много бакърени ибрици и джезвета. Насядалите около огнището кадъни посрещаха богатите посетителки, черпеха ги с кафе и им изтриваха гърбовете, за което получаваха щедри бакшиши. И така в банята жените прекарваха почти целия ден, докато изядат плодовете и симидите и изпият по няколко кафета и бози.

Същата година Междусъюзническата война завърши и оцелелите от куршумите войници се завърнаха по домовете си, а близките на убитите се покриха с черни забрадки. Върнаха се от фронта и мобилизирани учители и започнахме редовни учебни занятия. Но още не бяха заздравели раните от Междусъюзническата война, когато избухна Първата световна война. България в съюз с Турция и Германия се готвеше за осъществяване на Велика България. В училище започнаха да ни учат на нови песни: турския химн “Ем Ватана юм мюшък...” и германския химн “Дойчланд, Дойчланд юбер алес”. Но тези песни не пеехме от сърце, както песента “Кажки на Стефан Караджа, че стигнахме ний Чаталджа”. Скоро във Видин започнаха да пренасят ранени и всички училища се превърнаха в лазарети.

Фердинанда Стефанова във Видинската девическа гимназия, 1914 г.

Занятията се прекратиха и всички ученички се завърнаха по домовете си. Зимата прекарах в село Търговище, където съм родена на 23.X.1897 година (стар стил). То е разположено сред много красива околност в подножието на един старопланински чукар, наречен Болван, обраснал с люляк и здравец. Там през нощта срещу Гергьовден моми и момци отиваха да берат цветя, люляк и здравец и да вият венци за гергьовденските агнета. В подножието на Болван извира и три големи извора, и старите хора разправят, че водата на тези кладенци била докарана чак от връх Миджур през римско време. На върха и сега има руини от старо римско кале, което напомня за някогашното отдавна минало римско величие.

Водата в тия кладенци не само че е много студена, но и изобилна, затова старият дядо Първан си бе построил малка воденичка, покрита с

каменни плочи, и тя много ни напомняше за запустялата воденица от романа “Под игото”. Тук беше и неговият пчелин с няколко първобитни кошери, от които, за да извади меда от някой кошер, трябваше да се избият всичките пчели. Това ставаше през юли и медът се раздаваше за здраве на празника на Св. Прокопи. В студените кладенци се правеше и селската бачия. От овчето мляко най-напред избиваха маслото и после правеха бито сирене. Избиването ставаше на ръце в първобитни буталки. Млади моми с премалели от умора ръце клатушкаха до среднощ, докато се избие маслото, пеейки подходящи за целта песни. Нашето селско стопанство допреди Първата световна война имаше първобитен характер – никаква машинна обработка, която би могла да облекчи човешкия труд.

През зимата на 1915 година не учехме. Разправяха старите хора, че отдавна не помнят такава зима. Всички реки бяха замръзнали и само под леда се чуваше как клокочи водата. Пред нас течеше малка рекичка и тя движеше малката първобитна мелница с два воденични камъка. Въпреки студа бяхме пробили дупки в леда и всяка сутрин деца и старци отивахме на реката да се мием. Старците си избърсваха очите с кожените калпаци, а ние децата, бързахме по-скоро да се приберем до печката, за да се "стопа ледът по заледеното ни лице". През тази зима хората видяха голяма мъка за брашно. Жените по цял ден чакаха реда си в студената воденица и разправяха приказки, и то все за царе, самодиви и караконджули. Самата обстановка предразполагаше към такива приказки и вярвания - малка схлупена воденичка, потънала в дървета, и между тях се провира също така малка рекичка. Зад воденицата живееше прочутата врачка Параскева Къчина, а тя познаваше всички самодивски игрища, обхождаше ги, вземаше от там самодивски лъжички и лекуваше всички болни. Тя често се хвалеше, че и месецът може да свали, но се страхувала... че после няма да може да го вдигне! Невежеството тогава беше голямо.

Срещу Нова година бяхме се събрали у нас момичета мои другарки да плетем чорапи. По едно време ни се доспа и решихме да излезем навън на чардака, за да се поразсъним, но отведнъж всички писнахме ужасени. Под воденицата светят свещи, и водата около воденичното колело се плиска с всичка сила. Нямахме никакво съмнение, че това са самодиви, още повече че според вярванията дните от Коледа до Йорданов ден се наричаха “мръсни дни” и през нощта бродеха всякакви гадове, и чак на Йорданов ден, когато се освети водата, те се прибират в своето лоно. Майка ми като чу нашите писъци, бързо наметна джубето си, излезе и силно се провикна: “Дедо Алекси, какво правиш?”. След това се чу глухия глас на стария воденичар. Той псуваше и нареждаше, че колелото замръзнало и воденичният камък престанал да се върти, а хората ще чакат утре за брашно, затова бил излязъл с фенер да разбива леда.

Майка ми Николета, макар и проста жена, не вярваше нито в самодиви, нито в магии. Тя ни успокои и ние отново се върнахме да продължим плетенето си край газената лампа и най-важното да чуем кога ще гръмне дървеното топче, направено от дядо Томо - стария учител, на мегдана сред селото. То щеше да гръмне точно в 12 часа, за да оповести пристигането на Новата година. Обаче топчето било гръмнало без да го чуем, а минаваше полунощ и ние решихме да си легнем вече. Но изведнъж чухме някакви песни под нашия прозорец. Другарките ми отново се уплашиха, а аз се осмелих да повдигна края на пердето и видях стари хора, хванали се да играят хоро върху снега, пеейки ученически песни:

“Хоп, хоп на хорце, троп, троп колелце”...

Това бяха старите учители дядо Томо Виденов, Григор Божинов и

други веселяци. В средата на хорото стърчеше калимявката на поп Тодорин, известен със своето остроумие и безобидно шегобийство. Те не бяха пияни, нито един от тях не беше алкохолик, но бяха веселяци и джюмбушлии. След като гръмнало топчето на мегдана, те се отправили към нас да честитят на баща ми Новата година, и да ги почерпи от белия самоток със сладката жица.

Отворихме вратата и цялата весела компания нахлу в стаята при нас. Начело вървеше старият даскал Томо, който непрекъснато свиреше с гъдулката си и пееше:

“Лайте го, лайте го, чичови псета, че го долайте до седенката”...

След него вървеше неговият колега Григор Джонов, който пееше “Хоп, хоп на хорце, троп, троп на колелце”, следван от поп Тодорин, пеейки

“Боряно, Борянке, сал ти ли си мома”...

Баща ми обичаше много да играе ръченица, веднага се хвана на хорото и заповяда на майка ми незабавно да наточи от белия самоток. Хванахме се на хорото и ние, момичетата, и скоро гъдулката на дядо Томо бе заглушена от нашите песни. Ние, момичетата, пеехме една и съща песен, а веселата компания – най-различни. Един пееше “Черней горо”, други - “Тих бял Дунав”. А майка ми, седнала до печката, шеговито се провикваше “Да ви побелеят очите, на вас ли, дъртаци, прилича хоро да играете?”, а на попа със същия шеговит тон се заканваше, че ще пише на владиката да го пита позволено ли е свещениците да играят хоро. В отговор той хвърли калимявката на кревата с думите: “Ето, това е попът, а аз съм само Тодорин” и продължи

да играе ръченица, развявайки черното расо. За разлика от тогавашните стари свещеници фанатици той, завършил семинария, бе много либерален. Спомням си как при него дойде разплакана майка, че не могла да опази детето си, което пред Великден изяло червено яйце след като е постило четиридесет дни, за да се пречести на Великден. Той я успокои, като ѝ каза, че ще даде пречест на детето, а ако има грях пред Бога, той го поема върху себе си. Жената въздъхна с облекчение.

Така продължи веселието, докато хубаво утъпкахме снега и на дядо Томо даскала премаля ръката от свирене. Той бе от онези стари учители след Освобождението, завършили само прогимназия, но се отличаваше с голяма любознателност. Четеше всички списания на времето и сам пишеше. От него има стихотворни сборки със стихотворения за деца, в които с голямо майсторство е отразил детската душа. Има и исторически разкази за водачите на Белоградчишкото въстание и разкази за някои предания от римското владичество. Съвременната политика не го интересуваше. До края на живота си не хвърли старата народна носия – бели дрехи с черни гайтани.

На сутринта съседите като отиваха на реката да се мият любопитно поглеждаха към нашия двор и тайно си шушукаха за самодивите, които обикалят къщата ни през нощта, и съветваха мама да покани свещеника да освети къщата ни.

Тази зима прекарах на село в писане на писма на майките и жените на войниците. Не само майките, но и младите жени на войниците бяха неграмотни. По това време учеха предимно момчета, а момичетата си стояха в къщи да шият и плетат чорапи.

Учителка в с. Търговище, Белоградчишко

Войната продължаваше, но училищата не прекъснаха занятията си, така че през лятото на 1917 година завърших гимназия и есента ме

назначиха учителка в родното ми село, заедно със сестра ми Ана и една колежка - Иванка Жечева от Шумен.

Диплома от Девическата гимназия във Видин (1917 г.)

В селото ни за разлика от околните села имаше за времето хубаво училище с пет големи стаи, но през време на войната ни отпуснаха само три стаи, а другите две служеха за военен склад. Подът и на тези три стаи бе напоен със саламура от сирене и други мазнини, така че с нищо не можеше да се отнеме миризмата им. Учителска стая нямаше, така че през целия ден трябваше да прекарваме в тази воняща миризма.

Моето село Търговище е основано по-късно от околните. Неговите първи жители са преселници от Македония. Съседното село Репляна е много по-старо. Жителите му коренно се различаваха по говор, облекло и обичаи от жителите на околните села. Те говореха напевно. Наричаха ги “латинци”; самото име на селото вероятно е латинско - Реплана.

Черквата „Св. Николай“ в с. Търговище

Непосредствено до училището се издигаше църквата, цяла

изградена от червен камък и обиколена също с каменни зидове. И понеже селото ни е по-късно заселено, както училището, така и църквата са построени едва след Освобождението и затова на времето бяха най-хубавите в сравнение с околните села. Били строени под ръководството на майстори италианци. Майка ми често споменаваше някой си майстор Морел, който по цял ден, рисувайки иконите, пеел:

“Пиша светци да се кланят слепци, а аз да печеля пари да гуляя”...

Но изглежда да е бил много добър иконописец, защото на западната страна на църквата има изрисувани трима светии, чиито образи, макар че са били изложени на дъжд и вятър и до днес са запазили свежестта на боите си. Между църковния двор и училището бе построена обширна трапезария, където жените на големи празници донасяха колачи, прясно сирене, агнета, укичени с венци, за да им се чете молитва от свещеника. В дъното на трапезарията имаше малка стаичка, за която трябваше да водя война с черковните настоятели да ми я отпуснат за учителска. И понеже поп Тодорин бе на моя страна, те се съгласиха. След като осигурих и учителска стая, прибраха се и колежките ми и помолиха кмета да удари барабана за записване на учениците. Понеже класните стаи още не бяха измазани, записването трябваше да стане в църковния двор. Три дни подред биеше барабанът, а никакво дете за записване не идваше. Трябваше да се сплашат родителите с глоба и чак тогава започнаха да пристигат и то не децата, а майките да се карат с нас, учителите, че докато не изорат и засеят нивите си, не могат да пуснат децата си на училище. Бащите им бяха по фронтовете и цялата стопанска работа беше паднала върху гърба на жените и децата. Дойде и жената на селския ковач с петте си деца и заяви, че нейните деца ще могат да посещават училище само докато е топло времето, защото всичките са

голи и боси.

Най-после в края на октомври започнахме редовни занятия с много отсъстващи деца, особено от III и IV отделение, защото трябваше да помагат на майките си да сечат и пренасят дърва за отопление. Училището също остана без дърва и трябваше всяко дете сутрин да носи по няколко дървета под мишница. Учителската стая отоплявахме с черковните дърва и зимата през 1918 година прекарахме много добре на топло в тази малка църковна килийка. И понеже от училището до нея трябваше много да се заобикаля, ние, за да съкратим разстоянието, прескачахме през ниския прозорец, обърнат към училищния двор. Тази малка стаичка се използваше и от клисаря дядо Тодор Джоничов за топлене на ракия при тържествени случаи. Той не забравяше да остави и за нас от тази подсладена с мед ракия. “На, пийнете си и вие”, – казваше той, като изваждаше от под продънената печка шише, покрито отгоре с пепел – “вчера всеки донесе по котленка с ракия, и като се напиха, забравиха, че се намират в Божия храм, а започнаха да се карат и да се псуват”. Така празнуваха своя патронен празник Ивановден тепавичарите, а тепавичарството бе главното занятие на моите съселани. Ходеха по целия окръг с коне и каруци, за да събират домашно пригответените шаяци и ги дообработваха в своите първобитни тепавици.

През тази зима прочетох всичко, каквото имаше в училищната библиотека, но това бяха главно педагогически списания. Художествена литература почти липсваше и затова решихме със секретар-бирника Георги Игнатов да основем читалище, което нарекохме “Неофит” на името на видинския владика, та по такъв начин да го заангажираме да ни отпусне малко пари за книги, тъй като не разполагахме с никакви средства. Уведомихме за това дядо владика, и той незабавно ни изпрати, но вместо пари – много художествена литература. През ваканцията изнесохме с учениците - гимназисти забава в полза на новооснованото

ни читалище и с парите купихме още книги.

Преди Първата световна война България бе съвсем земеделска страна. Промишлеността ни бе още слабо развита, повечето индустриални стоки се внасяха отвън, но войната затвори границите и всякакъв внос спря. Търговците изпокриха стоките си, за да ги продават на баснословни цени. Скоро и те се свършиха и тогава се създадоха комитети, които снабдяваха населението с най-необходимото, но повечето отиваше за градското население, а за селата се отпускахе съвсем малко. Селяните започнаха да се обличат в конопени ризи, а колко много труд се полагаше, докато конопеното зърно се обърне в платно! И когато наесен жените започнеха да очукват стъблата, за да извадят влакнестата част, то цялото село ехтеше. Както всички селяни бяха оголели, така и аз нямах с какво да се облека, докато моите другарки в градовете, макар и недостатъчно, но все пак имаха най-необходимото. Майка ми бе купила от някакъв войник едно вехто одеяло, и от него си направих късо палтенце и пола, а за блуза бях купила маркизет – прозрачна материя от жената на един търговец от Белоградчик срещу няколко килограма мас. Това бе първият ми момински тоалет. А вместо обувки на краката носех нальми, оковани с каишки. И цървулите тогава бяха лукс, защото всичко – вълна, кожи – отиваше на фронта.

През лятото на 1918 година се пренесе от фронта испанската болест, която унищожи цели семейства. Често камбаната биеше на умряло. Измираха млади и стари. Медицинската помощ бе слаба, а християнските обичаи да се събират на помени спомагаха за още по-бързото разпространение на болестта. Ужас обзе цялото население. Никой не бе сигурен, че на другия ден няма да умре. По едно време се получи писмо от Здравното министерство във всяко село свещениците в църквите и учителите в училищата да изнасят сказки пред населението как да се предпазят от болестта.

Със свещеник Тодорин се разбрахме двамата в един неделен ден да изнесем сказки в църквата пред богомолците. След свършване на литургията поп Тодорин обясни предпазните мерки срещу болестта, и след това каза на хората да не се разотиват, защото ще говори и учителката Венка. Аз побързах да се кача на най-горното стъпало на олтара, обаче клисарят веднага застана между мен и олтара да не би да мина през забранената граница за жената и с това да предизвикам Божието отмъщение.

Рано сутринта преди да тръгна за църква бях се празнично облекла в костюмчето от вехтото войнишко одеяло и на главата си с черна панделка. Такава бе модата – всички момичета носеха на главите си завързани черни панделки, като символ на всенароден траур. Минах през мегдана, където през пролетта бе издигнат паметникът на падналите жертви през войната. Тук се бяха събрали жените и майките им, забулени в черни забрадки, и така силно плачеха и нареждаха, че заразяваха със сълзите си. Под влияние на тази трагична картина, когато започнах да говоря, забравих да чета написаната сказка. Споменах имената на някои избити и измрели от холера и обясних, че причината за тяхната преждевременна смърт е само войната. Това бе първата ми сказка в живота. Говорих им за липсата на храна и облекло и им казах, че за всички тези бедствия причината е само войната, затова би трябвало народите от целия свят да викнат: “Долу оръжието и никога повече война!” Тогава нямах още определен марксистически мироглед, за да им посоча правилния път на борбата и да призова своите съселяни към социална революция. Заключих с думите: “Проклетата навеки да бъде, проклетата война”, и то така силно, че каменните сводове на църквата издадоха ехо: “Клета, клета”. Същото проклетие бе произнесено и от свещеника и от близкостоящите богомолци, а жените и майките на избитите и умрели от холера отново заридеха.

През пролетта на 1918 година бях изпратена като делегатка за провеждане изпит в с. Протопопинци, където имаше само един учител – Кръстьо Тодоров. Той беше от онези юнкери, които след като освиркали цар Фердинанд, за наказание били пръснати из цяла България по най-загъntenите села. Бай Кръстьо бил изпратен в съседното с. Средогрив, където се оженил и останал през целия си живот. В това малко загътено село едничкото му развлечение било да се почерпи с приятели в кръчмата, затова се бе научил да попийва. И интересното е, че до края на живота си той запази хубавия си литературен говор.

През това време изпитите се полагаха на Гергьовден, за да се освободят децата по-рано за полската работа. Още като влязох от вратата ме лъхна силна миризма на божур, с който децата бяха украсили цялото училище. То се намираще на поетично място в подножието на горист хълм край бистрата планинска река, а в самия училищен двор – изворче със студена вода. В класната стая седеше на маса учителят бай Кръстьо и пред него шише с ракия, донесено му навярно от бащата на някое дете. Покани и мен да пия и като му отказах, той изяви съжаление, че не му е изпратен мъж за делегат, за да си разберат от изпита. Скоро пристигна и поп Тодорин и след обичайния водосвет започна изпитът. Бяха надошли и родителите на децата, а те едно след друго отговаряха бързо на зададените въпроси и родителите им сияеха от радост. Но по смущението на едно момиченце долових, че бай Кръстьо, за да достави радост на родителите и на децата, предварително им бе казал какво ще ги изпитва. Изпитът завърши с обилен обяд. Всяка майка бе донесла от печеното гергьовденско агне, топла погача, вино, ракия и баница и бай Кръстьо бе в стихията си.

В с. Протопопинци бяхме с майка ми Николета. Там тя срещнала нашия кум Матей, и той й дал парче хубав вълнен плат. По целия път обратно към Търговище пеех от радост: “О, младост чаровна!...” Закачих

плата срещу кревата си, за да му се радвам цяла нощ. Но на сутринта дойде кумът да си го вземе обратно... Жена му не била съгласна.

Войната продължаваше, черната борса вилнееше, народът ходеше гол и гладен. По селата бяха изпратени изземателни команди, които ходеха по къщите да мерят житото и оставяха само по някакви килограми на глава. Жените с децата си ходеха посред зима високо в Балкана за дърва, защото близките гори строго се охраняваха от горския. Една измъчена жена с болна майка и много деца вместо да хленчи пред управниците постъпила революционно. Насякла пълна кола с дърва, на връщане спряла пред общината и се отправила към стаята на кмета, държейки в ръцете си големия остен, с който е карала воловете, с цел да извика кмета, за да му покаже набраните без позволение дърва. Кметът обаче се уплашил да не яде бой и избягал от общината гологлав.

Учителските заплати бяха малки и моят колега Григор Джонов, за да може да изхрани многочленното си семейство, трябваше сам да оре нивите си. Понякога сутрин идваше на училище с плуга. Разпрягаше воловете в училищния двор и влизаше в клас при децата, за да им предаде набързо урока и ги оставяше сами да се занимават под контролата на училищната прислужничка баба Аница, а тя, седнала до голямата печка, предеше и с един дълъг пет-шестметров прът усмиряваше всеки немирник, ако вдигнеше глава от книгата. Въпреки тази първобитна педагогика от учениците на Григор Джонов излязоха в живота добри хора. Някои от тях, макар и с оскъдни средства, завършиха за зъболекари, лекари и учители, а други, изпълнявайки своя интернационален дълг, тръгнаха към бойните полета на Испания през гражданската война, като д-р Георги Петров - Руснака – синът на сестра ми Ана Петрова.

Още преди Балканската война, а после и след Първата световна война много младежи заминаха за Америка с надежда да забогатеят там.

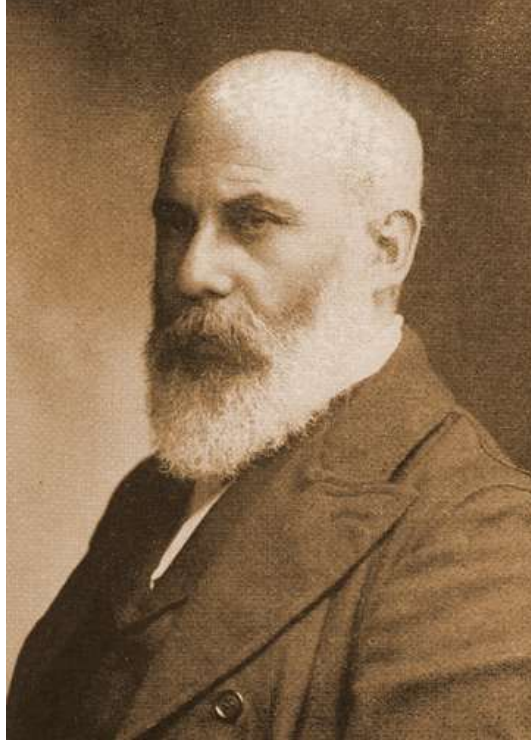
Между тях беше и моят зет Ангел Стефанов. Те оставиха млади жени и малки деца. Трогателно беше изпращането им. Окичени с цветя, някои от тях пееха, а майките и жените им плачеха. Пари за път вземаха от лихварите с голяма лихва, но някои не можаха да спечелят и за лихвите камо ли да забогатеят. Би помислил човек, че те в Америка са толкова добре, че не се сещат за родното място, но от писмата до близките им се виждаше, че мъката по родния край не ги е напускала. След обявяването на Балканската война някои се завърнаха, а много останаха там. Българското правителство издаде закон, според който се осъждат задочно на смърт незавърналите се (по-късно, след примирието този закон бе отменен). Не се завърна и моят зет Ангел Стефанов, и му написах дълго писмо, в което го нарекох изменник и предател на отечеството.

Д-р Георги Петров (1910-1954) като абитуриент¹⁾

Най-последно през есента на 1918 година стана пробив на фронта при Добро поле и войниците се отправиха да търсят сметка от цар Фердинанд и правителството на Радославов. Започнаха да се завръщат по домовете си останалите живи войници. Едни плачеха, други се радваха. Имаше много войници задържани като пленници от французите, но и за тях плачеха близките им като за умрели. Цар Фердинанд бе принуден да абдикира и на престола се възкачи синът му Борис III. Всички се радваха и очакваха, че младото царче все ще направи нещо добро за този изстрадал от продължителните войни народ. Радвахме се и ние, момичетата, че ще се завърнат останалите живи момчета от фронта и ще заживеем по-весело. Границите се отвориха и започнаха да пристигат писма и колети от Америка.

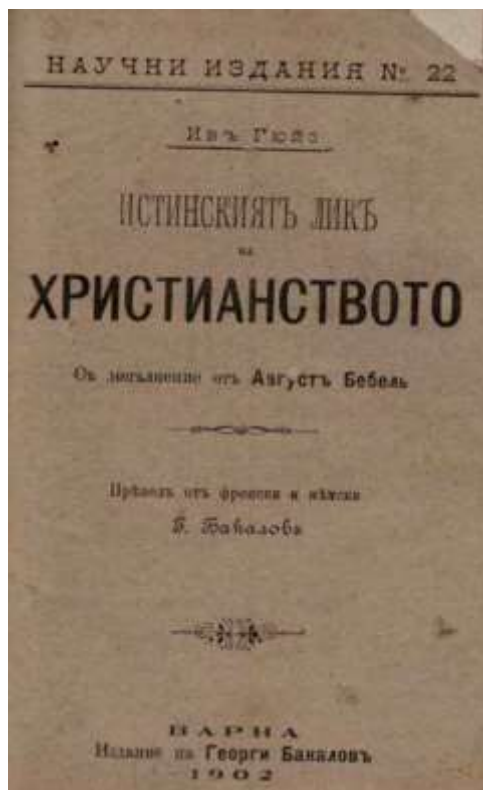
По едно време се получи покана и до мен за колет от зет ми от Америка и много се зарадвахме като мислехме, че ни изпраща дрехи, защото всички колети досега, получени в селото от Америка, съдържаха дрехи. След два-три дни заминах за Белоградчик, за да го получа. Явих се на гишето и след дълго чакане чиновникът ми подаде един доста тежък колет. По тежестта разбрах, че това не са дрехи, а книги. Нямах време да отворям колета, защото трябваше да заведа едно от децата на сестра ми на лекар. И понеже околийският лекар отсъстваше, трябваше да отидем в дома на военния лекар. Почукахме и застанахме пред кабинета. Скоро вратата се отвори и докторът се показа, но щом видя скромното ми облекло на селска учителка, той не ни пусна вътре в кабинета, а ни отправи в стаята на своя прислужник войник (вестовой) да чакаме. В стаята нямаше нищо друго освен креват, маса и един полусчупен стол. Сложих тежкия колет на масата и застанахме около нея. След малко бързо влезе лекарят, седна на стола и важно ми каза да махна колета от масата. Преди да започне прегледа, той ме попита имаме ли пари да му платим, което страшно много ме възмути.

Даниел дю Леон (1852-1914)

Вечерта се завърнахме вкъщи, където мама и сестра ми ни чакаха с нетърпение, но останаха много разочаровани, като разбраха, че зет ми праща книги, а не дрехи. Това бяха книги повечето от американския социалист Даниел дю Леон заедно с портрета му, “Комунистическият манифест”, “Истинският лик на християнството”, “Социализъм и индивидуализъм”, “Капиталът” от Карл Маркс и други. Обичах да чета, но всички тия книги ми се видяха трудни и неразбираеми. През зимата получих каталог от една книжарница във Варна, откъдето си изписах много книги, между които бяха романът на Вела Благоева “Процесът”, “Векът на детето” от Елен Кей, “В зората на освобождението” от Виолино Примо. С тези книги домашната ми библиотека значително се обогати. Започнах все повече да се увличам в четене. Особено много ми хареса книгата “В зората на освобождението”, защото главната героиня

бе идеален тип народна учителка, на която аз се мъчех да подражавам. След това се залових за марксистическата литература. Първата книга, която започнах да чета, бе “Истинският лик на християнството”. Тогава в училищата религиозното обучение бе добре застъпено и под влияние на религията бях изпаднала и аз. Затова тази книга ми се видя много интересна и я прочетох с голяма наслада. После прочетох “Социализъм и индивидуализъм” два-три пъти, защото много ми хареса. С интерес четох “Комунистическият манифест”, но когато започнах “Капиталът” от Карл Маркс, срещнах големи затруднения. Тези книги са първите ми учители по марксизъм и под тяхно влияние в мен настъпи голям прелом. Започнах да проповядвам между своите съселяни, че изходът от тежкото положение на народите е не да сложат долу оръжието, а да го насочат против своите угнетители – да им соча пътя към социална революция.

Истинският лик на християнството от Ив Гюйо

През оная година прочетох много книги. И най-голямото ми удоволствие бе сутрин рано да стана и да седна да чета на чардака на бащината ни къща, откъдето се откриваше чудесна гледка към покрития до юни със сняг връх Миджур и към вечно зелените борови гори на връх Три уши. Тук четях и се наслаждавах на песента на славеите. Пеещият ни все една и съща песен будилник не ме задоволяваше. Неговата мелодия ми бе вече втръснала. Завиждах на другарките си от града, че можеха да слушат военната музика, а аз бях лишена от това удоволствие. За радио и телевизия по това време няхаме и представа. Кино имаше само в големите градове. Единствено в цяла Белоградчишка околия имаше няколко грамофона с изтъркани от свирене по сватби плочи. През цялата година прекарвах на село като през лятото помагах на родителите си в стопанската работа, а и бях заета с писане на войнишки писма. Често ме будеше от сън някоя майка или жена на войник, за да ѝ прочета писмото, или да напиша отговор.

Мислех, че след свършването на войната и връщането на войниците от фронта ще си отдъхна от писане на войнишки писма. Обаче част от армията бе пленена от французи и англичани и започнаха да пристигат писма от пленниците. Единствената утеха на близките им бе да получават и да пращат писма, затова с удоволствие вършех това. Така баба Ивана Шунина като получаваше писмо от сина си Петко, го носеше в пазвата си до получаването на друго и по няколко пъти ме молеше да ѝ чета все едно и също писмо, което вече знаех наизуст.

Съдържанието на тези писма и до днес, когато съм на повече от седемдесет години, не може да се заличи в съзнанието ми. Трогателно бе съдържанието на писмото на един млад пленник, който останал сирак и за да не скита по чуждите къщи, се оженил, но наскоро след сватбата се обявила мобилизацията и той заминал за фронта. След примирието бил пленен от французите в Гърция, откъдето писал на младата си невеста

следното писмо:

“Цено, моя Ценке, китка от босилек. Много сме се, Ценке, с тебе обичали, но дали ще бъдем живи пак да се съберем? Един Господ знае, защото аз съм гръцки пленник, а ти – българска робиня...”

Докато писмата на другите войници бяха изпълнени с поздравии по име на всяко дете като не забравяха да поздравят и воловете, защото от тяхното здраве зависеше здравето на цялото семейство, в това писмо нямаше никакъв поздрав, защото войникът нямаше нито деца, нито волове. Той имаше само една Ценка, и за нея се страхуваше дали пак ще я види. Но злокобното предчувствие на този млад войник се сбъдна. След няколко години, когато той се върна жив и здрав от пленничество, любимата си Ценка не завари. Тя бе починала от "испанската болест" - така наричали тогава грипа.

След войната по-старото поколение учители се пенсионираха и учителската професия се обнови с млади кадри. Мнозина от тях бяха уволнени запасни офицери, завърнали се от фронта, където няколко години бяха киснали в окопите и бяха така силно озлобени против българската буржоазия, че открито проповядваха комунистическите идеи. Някои са се завръщали от фронта с червени знамена, пеейки “Интернационала” пред очите на самата полиция. Уволнените от армията офицери, станали народни учители продължаваха да си носят офицерските куртки, поради липса на друго облекло. В онази епоха на войни, болести, разорение и суеверие пътят на народния учител не беше лесен. Той беше учител на деца и възрастни. Само малцина от тях минаха на страната на буржоазията. Мнозинството учители станаха проповедници на марксистко-ленинските идеи в селата, а някои взеха

участие в Септемврийското въстание през 1923 година.

В моето село назначиха за учител Тодор Петров, когото наричаха Троцки като запален комунист²⁾ В с. Протопопинци учители бяха Иван Богдановски и Нино Скиташки от Лом. Започнахме да се събираме на вечеринки и да изнасяме политически сказки. През зимата заедно с тях и Ангел Попов – тогава още ученик – подготвихме пиесата “Златната ябълка”, символизираща подялбата на Македония, и имаше голям успех. В голямата класна стая направихме сцена и събрахме черги и чаршафи за завеси. По-късно Ангел Попов нарисува декори и завеса. Пиесата повторихме на 22 март - "Младенци", когато ставаше голям събор в селото ни, но я съкратихме за да дадем думата на представителя на окръжния комитет на партията Крум Бъчваров.³⁾ Обаче младежите не останаха доволни, че пиесата е съкратена, и заобиколиха Нино Скиташки да си искат парите обратно. Даже беше достигнала работата до бой. Усмирих ги, като казах, че с парите от билетите ще купим нови похубави пиеси. Някои от младежите абонирах за органа на партията.

Крум Бъчваров

След известно време черковните настоятели ме извикаха да ме предупредят, че в Търговище трябва да напуснем черковната килия, която ни служеше за учителска стая, защото там сме се събирали заедно учители и учителки и да не би да извършим някакъв “грех” на това свято място. Колкото и да ги молах и увещавах, те оставаха непреклонни. Още през зимата трябваше да се изнесем, а в училището учителската ни стая все още беше заета за военен склад. Междучасията прекарвахме в коридора, постлан с каменни плочи, а през пролетта се събирахме в църковния двор, който беше заграден от всички страни с висок каменен зид, обрасъл със свежа зелена трева, прошарена с горски теменуги. Той беше наистина удобно място за отдых и почивка след изморителните часове с малките дечурлига. През свободното време обичах да чета марксистическа литература, защото тя разкриваше пред мен живота в нова, по-ясна светлина. Колежките ми четяха любовни романи и ми се чудеха как мога да чета такива сухи книги, където никъде не се споменава ни капка за любов. А колегата Тодор Петров прекарваше повече на двора между учениците, за да ги пази да не си счупят главите с налъмите, които по това време бяха на “мода”, и учениците се замерваха с тях като с камъни.

Един ден като се връщах от училище сестра ми Стефана каза, че мама и тате внезапно заминали за с. Плешивец, защото другата ни сестра Елена била много тежко болна. Минаха три-четири дни в мъчително очакване без да получим никакво известие. Най-после се завърна тате и ние се затичахме да питаме как е така. Той обаче, мълчалив както винаги, сега беше още по-мълчалив и нищо не отговаряше. Бавно прекрачи прага на яхъра и свали седлото от коня. Със спокоен тон ни каза само да почакаме и отново замълча. Най-после след като всичко около коня бе свършено с бавни крачки той се упъти към къщи, но когато започна да се изкачва по високите дървени стълби към втория етаж, силите му го

напуснаха. Помогнахме му да влезе в спалнята. Седна на кревата, и на нашия въпрос как е така Елена, той вместо отговор извади две черни забрадки и ни ги хвърли върху главите. Сега вече разбрахме истината. Едва 28-годишна сестра ни, майка на пет деца, когато страдала от безсъние взимала по малко от опиума, който донесъл мъжа ѝ като войник от Македония. През фаталната нощ в тъмнината погрешно взела по-голяма доза и заспа за винаги. Извикали фелдшера от с. Ружинци, но единствената игла за спринцовката се счупила преди да направи инжекцията. И така не могли да я спасят.

Няколко дни баща ни лежа на легло без да яде и да пие. Само пушеше цигари. Изредиха се всички негови приятели да го утешават, но напразни бяха усилията им. Тежко понесе той загубата на своето дете. И още по-мълчалив стана след това внезапно нещастие.

Един ден майка ми каза, че ме търсил старият учител Ангел Джунински от с. Чупреня и поръчал да му се обадя, тъй като имал да ми казва нещо много важно. Нямах търпение и скоро го потърсих, но напразно. Ангел Джунински рядко се задържаше у дома си. След свършване на учебните занятия той непременно караше учениците да изпеят “Дружна песен днес да екне” и набързо, хапнал не хапнал, отиваше право на пчелина или в овощната си градина. Ако е празник, отиваше в Балкана на лов. Той бе постоянно в движение и навсякъде можеше човек да го намери, само не в черква или в кръчма. Голям атеист и въздържател беше той. Не обичаше много да приказва, нито публични речи да държи, но на всеки срещнат човек след поздрава веднага ще заприказва за комунизъм. На него се дължи, че с. Чупреня бе станало комунистическа крепост и неговите ученици впоследствие станаха смели борци против фашизма.

Привечер в един дъждовен ден реших пак да го потърся, предполагайки че дъждът му е попречил да излезе на полето. От моето

село до Чупреня се минава през един от притоците на река Лом. През реката бе построен дървен мост, но мътните води го бяха отнесли още преди войната. Сега през реката се минаваше по две дълги дървета, поставени, едно до друго. Преминаването по тях особено когато реката е придошла, бе рисковано и опасно. Тогава си спомних, че в гимназията учителката ни по гимнастика ни учеше как да минаваме по такива мостове – с вдигната нагоре глава без да гледаме във водата. Поставя се единия крак, до него другия и така се местят краката, докато се премине на отсрещния бряг. Така минах благополучно. Този път намерих бай Ангел вкъщи и двамата се зарадвахме. “Тъкмо за теб мислех, – ми каза той, – и ако ти не беше дошла, аз щях да сляза до Търговище. Ето, ти този вестник “Учителска искра”. Това е орган на нашата социал-демократическа партия. Такава организация имаме и ние в Белоградчик. Всеки месец се събираме там учителите от цялата околия. Изнасяме сказки, разменяме мисли. Запиши се и ти в нашата организация”. Дадох му пари за абонамента и го помолих, когато имат събрание, да ми съобщи да отида и аз. Така че към моята скромна библиотека се прибави и в. “Учителска искра”, който се списваше от др. Христо Кандев. Започнах редовно да посещавам събранията на учителската организация, която се бе разраснала благодарение на уволнените от армията офицери. Предишните напети офицери сега изглеждаха смешни като учители в простите цивилни дрехи.

Жени в организацията имаше малко, затова на мен дадох да изнеса доклад на тема “Участието на жената в освободителното дело на пролетариата”. Зарадвах се на тази чест. Никой обаче от по-старите и просветени марксисти не ми даде упътване, нито пък материал за доклада. Много труд положих и си мислех, че ще получа похвала за този реферат. В работническия клуб в Белоградчик, където обикновено си правехме събранията, бяха дошли другарите от цялата околия, така че

трябваше да изнеса доклада си пред значително мнозинство. Секретарят на организацията др. Игнатиев откри събранието и ми даде думата. Започнах да чета доклада си и го свърших за половин час. Другарите помислиха, че ще продължа още, но като разбраха, че докладът е свършен, пръв се обади Иван Георгиев от с. Гранитово – стар учител, много добър оратор и започна с думите: “Другари, ние сме се събрали тук от всички краища на околията, за да чуем един интересен доклад. Другарката Стефанова завърши доклада си само за половин час. Тя не засегна в него най-съществените въпроси. Защо тогава сме били пътя повечето от нас пеша за нищо и за никакво?” и т. н.

Разсипа ме от критика. Навела глава не смеех да погледна към публиката. Докато при първата си сказка в черквата пред богомолците предизвиках сълзи у слушателите, сега, тъкмо обратното аз се разплаках. Вярно е, че др. Ив. Георгиев бе много добър оратор и марксист и като учител добър педагог, но в случая съвсем не постъпи педагогично към мен. Тогава бях 19-годишно момиче, нямах още достатъчно познания, нито опит, а той, вместо да ме окуражи и насърчи, ме срина със земята с унищожителната си критика. След него никой не посмя да вземе думата, защото всички познаваха неговата острота и критика и никой не смееше да му противоречи. Дълго време се срамувах от другарите и ми се искаше да се реванширам с друг доклад, но за голямо съжаление не можах, защото на следната година бях уволнена като “неблагонадеждна” съгласно окръжно 101, а заедно с това отпаднах от учителската организация.

Често с учителите от околните села Долни Лом, Горни Лом, Протопопинци и Репляна се събирахме да разменяме мисли по политически въпроси, четяхме заедно и разисквахме. На един Първи май заедно с учениците се срещнахме в местността Дедин-дол, за да го отпразнуваме заедно. Планинските дебри ечаха от “Дружна песен”.

След войната се завърна от Америка и моят зет Ангел Стефанов. Долари не донесе, но донесе куп марксистическа литература. Там той бил попаднал под благотворното влияние на комунистическата партия. Посещавал събрания и сказки в Свободния университет и се завърна доста образован като марксист и добър оратор. Заедно с него решихме да основем комунистическа група в нашето село. Определихме 3 август 1920 година, като предварително аз обходих всички завърнали се пленници и фронтоваци, а той своите другари от Америка. Поискахме и съдействието на окръжния комитет на комунистическата партия, чийто секретар бе Илия Дечев, а той ни изпрати за представител Крум Бъчваров от Видин. Учредителното събрание стана в бащината ми къща. Събранието бе открито от Ангел Стефанов. След това Крум Бъчваров говори дълго за целите и задачите на комунистическата партия. Селяните клатеха одобрително глави на пламенния оратор, а аз се радвах, че в моето село ще има вече комунистическа група. За секретар на групата избраха мен и това доста ме поласка и зарадва. След толкова изминали години сега си спомням само някои от членовете основатели, а именно: Ангел Стефанов, Борис Каменов, Стефан Нинов, Петър Малкочов, Петко Недялков, Илия Татаров, Костадин Човеин, Мито Дедин, Дамян Дедин, Младен Вълчев и други.

Едновременно с агитационната работа за предстоящите избори за народни представители започнахме и просветната работа. И понеже главната причина по селата да не влизат жени в комунистическата партия бе религията, първата ми беседа бе “Религия и комунизъм”. Задължихме членовете на групата да доведат и жените си на събранието. Беседата ми се посрещна с голям интерес. А др. Младен Вълчев, вместо да проведе разяснителна работа в своята махала, срещу Гергьовден спласи жените с бой, ако занесат колаци в черквата за освещаване, за което получи мъмрене.

Конференция на комунисти в Белоградчик, 1920 г.

В края на лятото на 1920 година се проведеха избори за народни представители. Към средата на август един стражар в синя униформа, украсена с червени гайтани на раменете, пристигна в нашето село потънал в пот и на запъхтян кон, за да съобщи, че утре пристига министър Александър Малинов. Разтичаха се управниците и неговите съпартизани да организират колкото може по-тържествено посрещането му. Като главен учител, трябваше да взема участие и аз без учениците, защото през лятото те бяха по къра като пастирчета. Приветственото слово щеше да произнесе поп Тодорин, защото аз се отказах, въпреки настояването на неговите съпартизани. А букета щеше да поднесе дъщерята на свещеника Цветана, сполучливо избрано хубаво, червендалесто и здраво селско момиче. Цялото село се бе размирило на печено месо и баница, когато една група от празнично облечени селски момичета начело с попа и няколко души съпартизани на министъра, потеглихме по шосето за с. Репляна, откъдето трябваше да мине министърът. Недалеч от село спряхме в местността “Прикръст” под

сенките на два вековни дъба, в средата на които мълчаливо се издигаше малко наведен на една страна стар, позеленял от времето и покрит с мъх кръст. Той бе поставен от стари времена като обреден да пази околността от природни бедствия и всяка година в миналото в определения празничен ден се принасяше жертва по някой печен на шиш овен и стопаните, които имаха имоти в тази местност, се събираха тук на угощение.

Изпотен от голямата горещина, свещеникът свали расото си и го прехвърли върху кръста, на което неговият черковен певец дядо Саво Ангелов му направи забележка да не бърза да се съблича, защото може министърът внезапно да пристигне и той няма да има време да се облече и ще се изложи.

Наблизо до нас селяните прекарваха снопи, складираха ги на големи купи за вършитба и ни се чудеха защо сме си оставили работата в този усилен сезон, а сме тръгнали да посрещаме министри. Заредиха се часове на мъчително очакване, но откъм Репляна не се показваше никаква кола. Мъжете се криеха на сянка край купите, полегнали и пушеха цигари, а ние, момичетата, газехме в бистрите води на малката рекичка. Всички изгубихме търпение, дори някои започнаха да се разотиват. Свещеникът, по природа голям комик, за да не ни остави да скучаем, започна да прави репетиция с дъщеря си как ще се представят пред министъра, като самият той играеше ролята на министъра, а дъщеря му, неколкократно поднасяйки букета от увехналите вече цветя, повтаряше приветствено слово: “Добре дошъл, министре, в нашето село”. За съжаление министърът не дойде.

Луната вече се беше показала зад старопланинския връх Болван. Щурците започнаха своя вечерен концерт и стадата се приближаваха към село. Свещеникът, изгубил вече надежда, ни поведе обратно. Само неуморните стопани, щастливи и доволни от богатата реколта,

продължаваха работа. След войната изземателните команди по храните вече бяха премахнати и сега стопаните очакваха от тази богата реколта не само да се изхранят, но и да продадат нещо, за да си купят преди всичко сол и газ и по някоя дрешка за децата. Укритите през време на войната стоки сега търговците започнаха да изнасят и продават на баснословни цени, а народът търсеше да купи, защото от продължителните войни бе съвсем оголял. По едно време разбрахме, че в с. Долни Лом един търговец докарал маркизет и заедно с няколко селски момичета, обути в свински цървули, тръгнахме още през нощта през Репляна за Долни Лом. Там заварихме панаир от чакащи. Докато да се вредя, маркизетът се привърши, така че можах да взема само два метра. Трябваше значи да не спя цяла нощ и да извървя 24 километра, за да се снабдя с маркизет само за една блуза. Маркизетът представлява тънка прозрачна материя като цедилка, която може да се облича само в най-големите горещини.

На другия ден след несъстоялото се посрещане на министър Малинов рано сутринта цялото село се покри с гъст задушлив дим. Докато предния ден навсякъде миришеше на печено месо, сега замириса на отвратителен пушек. Настъпи същинска нощ. Скоро в този мрак проблесна светлина. Изви се пламък чак до небето и всички разбрахме, че снопите при “Прикръст” горят, а там бяха складирани снопите на половината село. Цялото село бе в тревога, всеки тичаше на помощ. Раздрънкаха се котли, затракаха бурета и чебри да прекарват вода за гасене, но всичко напразно. Купите една след друга се обвиваха в пламъци, а жените в отчаянието си скубеха косите и се хвърляха да плачат върху кръста, който бе издигнат, за да ги пази от бедствия. Но Господ не чу нито плаحوвете им, нито сълзите, за да спре пожара. По селата нямаше телефони, нито пък по градовете пожарни команди. Само един старши стражар, който случайно си бе дошъл в отпуска като видя натрупалите се жени върху кръста, се нахвърли с камшик да ги бие и

разпъжда да носят вода и да гасят пожара. Постъпката му бе оправдателна, но нищо не помогна. Напечените снопи от силното слънце бързо изгаряха. Всички отчаяни отстъпиха настрана, за да гледат как и последните купи догарят. Целият харман заприлича на едно жалко пепелище, покрито отгоре със сив прах. Хората бавно и мълчаливо започнаха да се разотиват, печални като на погребение. Изгоря годишният труд на половината село.

С угасване на пожара угаснаха и надеждите на селяните за подобър живот. Едничката им надежда за изхранване бе в царевицата, но пък за нещастие настъпи голяма суша и тя започна да прегаря. Голяма част от заетата с царевица площ се поливаше, но от сушата водата в реката започна да намалява и по цели нощи хората с мотики на рамо сновяха из реката да се карат кой пръв да вземе водата за поливане. Дори в някои случаи се достигаше до бой. Обезверени, хората започваха да вярват, че връхлетелите ги змейове са причината за тази небивала суша, а за причината на пожара малко хора се замисляха. А тя бе най-лесно да се отгатне. Някой от пушачите, които се криеха на сянка между снопите, без да иска е хвърлил угарка от цигара. Не само в нашето, но и в околните села съществуваше предание, че в “Горна Глама”, близкия скалист връх, се криели змейове. И сега след тези бедствия хората започнаха да говорят, че причината са само змейовете и че спасението е в тяхното прогонване. Чрез партийните членове се опитахме да разубедим хората от това суеверие, но напразно. Невежеството победи.

Една вечер удари барабанът, че тази нощ ще се гони змей, за това всички да си вържат здраво добитъка, за да не се изплаши и разбяга. А всичко друго като хамбари, мазета, кошове и дворове, да бъдат отворени, за да се търси змеят. Млади момчета, извадили дървен кръст от гробищата и събрали всички големи звънци от стадата, тръгнаха по среднощ, без никой да говори, а само дрънкаха с големите звънци и

непрекъснато викаха “ху-ху...”. Влизаха във всяка къща и навсякъде търсеха змея, а стопаните след тях изливаха вода. И всичко това, без да искаш, те настройва мистично. Мъчно ми бе да гледам как народът тъне в невежество и като момиче, произлязло от този народ, се чувствавах задължена да положа всички усилия за неговата просвета. И колкото и мизерни да бяха тогава учителските заплати, реших никога да не напускам учителското поприще. Исках да стана учителка не само на децата, но и на възрастните. През лятото в неделни дни събирах младите момичета и излизах на полето да им чета подходящи за тях разкази. Или пък събирах младите жени да ги ограмотявам, че да знаят поне да се подписват. Аз не се стремях, както някои мои колежки да продължа образованието си и да стана лекарка или зъболекарка, а мечтаех да стана истинска народна учителка.

Лятото през 1920 година мина в трескава изборна борба. По селата бяха плъзнали агитатори от всички партии – народняци, демократи, радикали, земеделци и т.н. Кандидатите за народни представители един през друг се надпреварваха да хвалят своята партия и да обещават, че ще построят нови училища, шосета, мостове. А моята майка – баба Николета само им се надсмиваше и в очите им казваше, че всички лъжат. Но на забележката ми, че само комунистите не лъжат, защото тяхната партия не е както другите, а едно велико историческо движение, което няма равно на себе си в историята, тя отговаряше: “Няма да бъде жива да видя”. Тя се интересуваше от политика и имаше силна памет. Помнеше имената на много министри още от Освобождението и разправяше за техните лъжи и измами. Често ми разправяше за министър Стоилов, който преди да го изберат обещавал, че ще намали данъците, а като станал министър, не само че не ги намалил, но обложил и свинете с данък.

Под влияние на нашата преса “Работнически вестник” и

“Учителска искра” бях добре усвоила изборната фразеология. Устройвах политически събрания и разяснявах програмата на комунистическата партия. Много често превземахме събранията на другите партии. След изборите депутатите седнаха на своите меки кресла, но за народа мъките не се свършиха. Гониха змей, но дъжд не удари, цяло поле изгоря от сушата. Всички гледаха поне зеленчуковите градини да спасят. По цели нощи се караха за вода за поливане. А никой от народните представители не се върна да види какво е положението на селяните.

Преди войната влиянието на комунистическата партия в селата бе по-слабо, отколкото в градовете, но след изборите то много се засили. За това спомогна разяснителната работа по селата в полза на комунистическата партия. Затова Земеделският съюз на времето, недооценявайки опасността отдясно, предприе гонене на учителите комунисти. След изборите земеделците взеха Министерството на просветата и министър Омарчевски издаде Окръжно 101, според което всички учители с противодържавни идеи да бъдат уволнени. А това бяха повечето от онези запасни офицери, които са се били по фронтовете и киснали в окопите през войната. В това число влязох и аз. И така по силата на Окръжно 101 се простих с любимото си учителско поприще. Училищните настоятели по нареждане отгоре прибраха ключовете от училището от мен, които с мъка предадох. Мъчно ми бе да мина сега край училищния двор. Нашите места се заеха от току-що завършили млади гимназистки, политически съвсем непросветени, които, страхувайки се за местата си, бягаха от мен като от прокажена, затова за мен нямаше друг изход от това положение освен или да се омъжа, или да продължа образованието си, затова заминах за София да следвам.

След излизането на Окръжно 101 малко бяха онези учители, които минаха на страната на буржоазията, за да осигурят своето еснафско спокойствие, а повечето останаха верни на революционните идеи. Дори

имаше някои, които ставаха свещеници, но и под расото те пак си останаха комунисти. Различни са пътищата на човешката съдба. Едни бяха избити през Септемврийските събития на 1923-та година като Константин Попов от с. Горни Лом, други като Анто Иванов Старейшински и Живко Кръчмарски емигрираха в Съветския съюз, а най-тихият и най-скромният другар Нино Скитаков от Лом замина за Буенос Айрес и станал член на Аржентинската комунистическа партия. Там той издал първият червен позив на български език, с който приканвал всички свои съотечественици да се обединят. Става профсъюзен деец на Аржентинската федерация на синдикатите и организира протестни стачки. Преследван и затварян заради активното си участие в политическия живот на Аржентина, той е бил принуден да се прехвърли в Бразилия в Рио де Жанейро, където продължава да работи в компартията в отдел “Агитация и пропаганда”.

Анто Цветков Старешшенски (1899-1937) от с. Горни Лом, Белоградчишко, като ученик в последния клас на Самоковската гимназия, 1917 г.⁴⁾

Живко Ангелов Кръчмарски (1894-1942)⁵⁾

Бяха се изминали цели петдесет години от нашата раздяла, когато преди две години отново се срещнах с моя бивш колега Нино, който бе запазил сили и бодрост, и ми каза, че действията да се завърне отново в Южна Америка, за да продължи да участва в борбата на пролетариата.

БЕЛЕЖКИ

1. Д-р Георги Петров (1910-1954) е брат на Лили Войникова. Докато Георги Петров е бил преследван като комунист и е бил интерниран в концлагер, неговата сестра и трите ѝ дъщери са били притеснявани след 1944 година, защото оф.-канд. Боян Войников е бил съден от Народния съд и изчезнал на фронта в Унгария безследно (Венец).

2. „Троцки“ е белоградчишкият околийски началник по време на управлението на Демократичния сговор. Навярно е от Лом. Имал е репутация на политически и криминален авантюрист (Венец).

3. Най-големият паметник в Белоградчик е на Крум Бъчваров. Крум

Жеков Бъчваров е роден на 6 септември 1897 г. в с. Салаш, Белоградчишко. През 1909 г. родителите му – учители, се преместват във Видин. През 1916 г. Бъчваров е завършил Видинската мъжка гимназия и е станал учител в с. Стакевци, Белоградчишко. Това, което комунистите прикриват е следното (информацията е от руски източници): Проф. Крум Жеков Бъчваров (1897-1936), бригаден генерал, от с. Салаш, Белоградчишко, началник Катедра "Военно изкуство" във Военно-политическата академия "Н.Г. Толмачев". В СССР е под името Константин Иванович Бочаров, арестуван на 9 септември 1936 г., осъден на смърт на 19 декември 1936 г. и същия ден е разстрелян (Венец).

4. Ето как във Видин онлайн представят Анто Старейшински: „...През 1931 г. Анто Старейшински постъпва да се учи в Института за червена професура в Москва. Едновременно се учи и преподава история на БКП пред българската секция в Западния университет. Завършвайки института, той успешно защитава своята дисертация на тема „БКП и Септемврийското въстание 1923 г.". Консултант по темата му е Васил Коларов, който дава висока оценка на дисертацията. След това Старейшински е изпратен в Иваново, където преподава история на ВКП(б) в Педагогическия институт. Там умира през лятото на 1937 г.“ (Венец).

5. Материалът за Живко Кръчмарски във Видин онлайн завършва така: „Войната заварва полковник Дубов [Дубов е името на Кръчмарски в СССР] на работа в Ленинград. Скоро той отива партизанин в тила на немските окупатори. Там изпълнява специални поръчения като командир на разузнавателен отряд.” През 1942 г. Кръчмарски загива при отбраната на Ленинград. Съвременните руски архивни източници дават следната информация: „Георгий Иванович Дубов, 1894 год рождения, место рождения: Болгария, с. Белотынцы ... Дубов Георгий Иванович – една от милионите жертви преступного режима, репрессированных во времена большевистского и коммунистического террора в СССР (Венец).

Текстът е представен за печат във „Венец“ от сина на Фердинанда Стефанова Стригачева – Атанас Стригачев. Бележките към статията са на редакцията на списанието.

✉ Dr. Atanas Strigachev, DSc
Sofia, Bulgaria
E-Mail: athanas.strigachev@gmail.com

